

- Закл. ст. М. Вавилова. – М. Жуковский: «Какон –пресс-Ц»; «Кучково поле», 2003. – 464 с.
4. *Тоффлер Е.* Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI в. / Э. Тоффлер; [Пер. с англ. Белокосков В.В. и др.]. - М.: АСТ, 2001. - 670 с.
  5. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. Под научн. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. - 608 с.
  6. *Карпова, М. К.* Социология массовой коммуникации : учебно-методическое пособие / М. К. Карпова, И. Н. Столяров. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2011. – 128 с
  7. *Алешина, И.В.* Паблик рилейшнз для менеджеров и маркетеров/ И.В. Алешина; Ассоциация авторов и издателей "ТАНДЕМ". - М.: Гном-Пресс, 1997. - 255 с
  8. *Балинський І.* Політичні комунікації в УАНЕТі / Ігор Балинський // Теле та радіожурналістика. – 2011. - № 10. – С. 137-141,
  9. *Руденко В. Н.* Новые Афины, или электронная республика. О перспективах развития прямой демократии в современном обществе / В. Н. Руденко // ПОЛИС. - 2006. - № 4. - С.7-16.
  10. *Авксентьева Т.Г.* Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст : монографія / Т.Г. Авксентьева. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. - 324 с.
  11. *Вайнштейн Г.* Мир в начале тысячелетия. Информационная революция и демократия: ожидания, реальность, перспективы / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. - 2003. - № 7. - С.13-21.
  12. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. Под научн. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. - 608 с.
  13. *Яковлев В.Д.* Медіатизація політики в умовах становлення демократичного режиму / В.Д. Яковлев // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. - Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. - С. 103-105.
  14. *Дернер А.* Политика как развлекательный жанр / А. Дернер // Государственная информационная политика: Реферативный бюллетень. – М., 2001. – № 3(39). – С.29-35.
  15. Рада Європи. Парламентська асамблея. Резолюція 1003 (1993) Про етичні принципи журналістики. // Стандарти Ради Європи у сфері медіа: Законодавчий бюлетень. – К., 2005. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/International/R_E_final.pdf

УДК: 340.15

Лукашук М. А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ІННОВАЦІЙНОСТІ ОСВІТИ

На думку абсолютної більшості дослідників та експертів в галузі освітніх інновацій, основними показниками (модусами, ознаками) інноваційного розвитку освіти є креативність, творчість, ініціативність, самостійність у виборі освітньої траєкторії, новизна запропонованих підходів тощо. Характерно, що ці модуси знаходяться у взаємній залежності та взаємодії. На жаль, цей аспект освітньої теорії досліджено ще не достатньо повно. Означені модуси розглядаються здебільшого як поряд покладені; між тим, сенс інновацій розкривається не як їх проста арифметична сума, а як органічна взаємодія та взаємне доповнення.

Ключові поняття: людина, освіта, інновації в освіті, ознаки інноваційності

Лукашук М.А. Основные признаки инновационности образования. По мнению абсолютного большинства исследователей и экспертов в области образовательных инноваций, основными показателями (модусами, признаками) инновационного развития образования является креативность, творчество, инициативность, самостоятельность в выборе образовательной траектории, новизна предложенных подходов и тому подобное. Характерно, что эти модусы находятся во взаимной зависимости и взаимодействии. К сожалению, этот аспект образовательной теории исследованы еще недостаточно полно. Указанные модуса рассматриваются в основном как рядом положенные; между тем, смысл инноваций раскрывается не как их простая арифметическая сумма, а как органическое взаимодействие и взаимное дополнение.

Ключевые понятия: человек, образование, инновации в образовании, признаки инновационности

Lukashuk M. The main signs of innovation education. According to the absolute majority of researchers and experts in the field of educational innovations, the main indicators (mods, signs) of innovative development of education are creativity, initiative, independence in choosing an educational trajectory, novelty of the proposed approaches, and the like. It is characteristic that these modes are interdependent and interact. Unfortunately, this aspect of educational theory has not been fully investigated. Mentioned modus are considered mainly as a set; Meanwhile, the meaning of innovation is revealed not as their simple arithmetic sum, but as an organic interaction and mutual addition.

Key concepts: man, education, innovations in education, signs of innovation.

Для детального з'ясування сутності інноваційної освіти необхідно, з нашої точки зору, дослідити такі феномени (показники, модуси), як креативність, ініціатива, творчість суб'єктів навчально-виховного процесу, що виступають в якості основних показників інноваційного процесу в освіті. Розпочнемо з креативності. На наш погляд, саме креативність визначається як базовий компонент і рушійна сила інноваційних процесів в сфері навчання, виховання технологічного та організаційного забезпечення педагогічної взаємодії суб'єктів освіти. «Феномен креативності визначається як здатність особистості до варіативності, гнучкості, інноваційності мисленнєвої діяльності, що передуює процесу творчої дії. Креативність не є вродженою характеристикою індивіда. Вона вважається такою якістю особистості, що може бути сформованою завдяки особливим умовам виховання та навчання. Основними з таких умов є розвиток особистості, мотивація до творчої діяльності та свобода індивідуальності» [1, с. 35]. Таким чином, креативність проходить через усі етапи навчання, виховання, освітнього оновлення. Вона формується і проявляється в усіх проявах діяльності, суб'єктів, що навчаються, і в той же час необхідна в діяльності тих суб'єктів, які безпосередньо займаються розробкою та впровадженням освітніх інновацій

Сучасна інноваційно орієнтована освіта є особистісно орієнтованою, адже будь-які прояви креативності обов'язково пов'язані із реалізацією особистісно-творчого потенціалу. При цьому сама креативність може проявлятися на абсолютно різних рівнях

(індивідуальному, груповому, громадському, соціальному) та у різних сферах (духовно-особистісній, інтелектуально-дослідницькій, навчально-виховній, технологічно-новаторській тощо). «Необхідними умовами для вияву креативності є наявність творчої особистості, творчого процесу і творчого середовища. При цьому креативність можна розглядати як інтелектуальну і соціальну. Інтелектуальна креативність включає в себе когнітивну сферу, яка, в свою чергу, складається з аналізу (абстракції) і синтезу (узагальнення), причому здібності до аналізу і синтезу є складовими загального інтелекту. Соціальна креативність, у свою чергу, включає креативність професійну, однією з різновидів якої є педагогічна креативність як сприйняття інтелектуальних цінностей, а також здатність до новаторства» [2, с. 36 – 37]. У будь-якій своїй формі та на будь-якому рівні застосування креативність є необхідною складовою кожного інноваційного процесу, в тому числі й освітнього. Вона необхідна на етапі формування новаторської ідеї, на етапі пошуку оптимальних шляхів її реалізації, на етапі пристосування нових технологій до наявного навчально-виховного середовища і т.д. Креативність буквально супроводжує інноваційний процес, перетворюючи духовно-творчу енергію особистості на конкретні новаторсько-технологічні дії, які здатні приносити корисний результат.

Креативність є базовим елементом інноваційної діяльності в освіті ще й тому, що вона майже не має ніяких формальних обмежень, а залежить виключно від творчої енергії та особистісно-професійних компетенцій людини. Креативність не можна обмежувати конкретними формами і методами діяльності в певному навчально-виховному просторі, адже особистість завжди може привнести в соціокультурне чи технічне середовище найнесподіваніші новації, які згодом принесуть багато користі. «Креативність має багато вимірів і проявляється у численних і взаємодоповнювальних формах. Згідно із широко поширеною та помилковою точкою зору, креативність обмежується технічними винаходами, розробкою нової продукції і створенням нових фірм. Навпаки, у сучасній економіці, що дістала назву «нovoї економіки», креативність – це масштабна і неперервна практика. Ми постійно модифікуємо і покращуємо різноманітні продукти, процеси і операції, по-новому підганяючи їх один до одного. Крім того, технічна й економічна креативність підживлюється взаємодією з культурною креативністю й художньою творчістю» [3, с. 22]. Будь-який прояв креативності поєднує в собі різні особистісно-професійні компетентності (інформаційні, технічні, педагогічні тощо) із компетентностями особистісно-культурними, культуротворчими та життєтворчими. Формування таких компетентностей, а також набуття можливості їх постійного розвитку впродовж всього життя відбувається саме в системі освіти, що й зумовлює необхідність її інноваційної природи та важливості неперервності інноваційної модернізації.

Особливу роль в реалізації інноваційної креативності відіграє такий феномен, як індивідуальна, групова, колективна, громадська ініціатива. Вона полягає в тому, що людина чи група людей виявляють цілеспрямовану волю та здійснюють конкретні дії для досягнення поставленої мети. При цьому активний суб'єкт ініціативи здійснює часткову трансформацію чи радикальну зміну існуючих нормативів і правил поведінки в певній професійній, технічній, соціальній, культурній сфері. «Зміст будь-якої ініціативи –

насамперед у тому, що людина, яка її представляє, спонукається не інструкціями і наказами, а внутрішніми цілями і цінностями. Тому будь-яка ініціатива виходить за межі виконання службових обов'язків і спрямована на зміни сформованої виробничої структури. У цьому полягає величезна соціальна значущість ініціативної діяльності» [4, с. 37]. В освітніх інноваціях ініціатива конкретних суб'єктів є необхідним елементом ефективного втілення новацій та новаторських ідей. Справа в тому, що «розвиток школи (тобто перехід її в новий якісний стан) не може бути здійснено інакше, ніж через засвоєння його найважливішого ресурсу – педагогічних інновацій та ініціатив» [там же, с. 40]. Педагогічна ініціатива передбачає достатньо високу професійну компетентність, але ідеї можуть створюватися навіть тими суб'єктами, що навчаються. Більше того, сучасний навчально-виховний процес, що ґрунтується на інноваційно-гуманістичних принципах, має передбачати виховання в кожному суб'єкті освіти прагнення до повсякденного прояву особистісно-творчої ініціативності.

Освітнє підґрунтя, інтелектуальний і моральний фундамент ініціативності особистості значною мірою залежить саме від того, в якому навчально-виховному середовищі перебуває чи перебувала людина. Саме тому для формування ініціативної і активної особистості з потужним креативним початком важливою є наявність інноваційно-гуманістичного освітнього середовища. Філософи, психологи, педагоги з повною впевненістю стверджують, що «ініціатива співвідноситься з інтелектуальним розвитком. Інтелект проявляється в здатності постановки мети. У багатьох випадках повинна бути поставлена мета, щоб ініціативний імпульс не сліпо штовхав на дію, а мав певний напрямок; у людини має бути уявлення про той або інший крок, щоб ініціатива спонукала нас зробити його. Таким чином, ініціатива, щоб бути дієвою, повинна бути цілеспрямованою, не імпульсивною у своєму прояві, а усвідомленою. Величезну роль в ініціативності, крім інтелектуальних даних, грають багатство уяви, вміння побачити перспективи, здатність народжувати ідеї. Для людини характерні вибіркові вчинки і дії, навмисно спрямовані на досягнення певної мети, незважаючи ні на які перешкоди. Такі розумні дії щодо втілення думок і почуттів забезпечує воля. Ініціативність нерідко бачиться як найважливіша вольова властивість людини, багато в чому залежить від світогляду. Всі вольові властивості формуються і розвиваються в процесі діяльності – ігровій, навчальній, трудовій. Неодмінною умовою для виховання волі, а отже, й ініціативності є формування морального світогляду, засвоєння принципів моралі, розвиток громадських почуттів, обов'язку і відповідальності» [5, с. 220]. Освіта поєднує в собі всі перераховані параметри: вона надає креативні професійні компетентності, виховує вольові якості, необхідні для вирішення найрізноманітніших проблем, використовує гуманістичний потенціал виховання для формування в структурі особистості молодшої людини міцного та стійкого моральнісного каркасу. Таким чином, креативність, творчість, ініціатива, психологічно-вольові і моральні якості можна назвати фундаментальними чинниками, на які спрямовується інноваційно-гуманістична освіта.

При цьому компетентно вибудоване навчально-виховне середовище всі перераховані параметри інноваційної особистості поєднує в певну системну цілісність, завдяки якій суб'єкт і здійснює свідому, цілеспрямовану та раціональну життєтворчу діяльність. Особливо важливим є виховання творчої та креативної особистості в

сучасних соціокультурних, цивілізаційних та інформаційно-технологічних умовах, коли конкурентоспроможність індивідів і соціумів визначається їх творчо-креативним потенціалом. «В умовах якісного перетворення суспільства, переходу до нового його типу – інформаційного, творча активність особистості набуває особливого значення. Творча активність – це системна якість, що характеризує цілісність особистості. Вона пов'язує, узгоджує усі суб'єктивні і об'єктивні фактори, визначає характер їх взаємозв'язку, їх єдність. Саме тому при вимірі творчої активності особистості в якості інтегрального показника виступає її культура, яка є якісним проявом соціальності особистості, що вимірюється через узгодженість елементів духовного світу особистості. Це – загальний спосіб засвоєння особистістю соціального досвіду, соціальних ролей, функцій» [6, с. 11]. А саме таке засвоєння та повноцінне методологічно-педагогічне сприяння йому і є найважливішим завданням і культуротворчою місією освіти. Особливо актуалізується таке завдання в епоху розвитку інформаційно-інноваційної цивілізації, коли кожна особистість для життєвого успіху має проявляти ініціативу, орієнтовану на творчу і креативну самореалізацію власних світоглядно-ціннісних, особистісно-вольових, професійно-компетентнісних прагнень і можливостей.

Розглядаючи творчість суб'єкта навчально-виховного процесу як один з ключових показників інноваційного процесу в освіті, підкреслимо, що вона орієнтована на всебічне виявлення особистісного потенціалу даного суб'єкта. При цьому такий потенціал поєднує в собі його пізнавальні, дослідницькі, креативні, фахові, психологічно-вольові, культуротворчі та інші можливості. «Творчість – це продуктивна людська діяльність, у результаті якої народжуються (створюються) якісно нові матеріальні й духовні суспільні цінності. Стосовно галузі освіти творчість можна визначити як новаторську діяльність щодо розкриття змісту навчального матеріалу, виявлення у ньому нових аспектів, застосування у цьому процесі новітніх технологій, здобуття якісно нового знання, формування в учнів здібностей до його самостійного відтворення. Інноваційність як творчість має бути динамічною й активною. При цьому вона належить як викладачеві (учителю), так і студенту (учню)» [7, с. 764]. Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що тільки інноваційно-гуманістична освіта може забезпечувати виконання подвійної навчально-виховної функції, перший вимір якої полягає у створенні для всіх суб'єктів максимально сприятливого соціокультурного середовища для творчості та самореалізації, а другий – у навчанні творчості, у методологічному забезпеченні її виявлення і розвитку в структурі конкретної особистості, у прищепленні світоглядно-ціннісних орієнтирів людини на перманентну творчу самореалізацію.

Сутність інноваційних процесів в освіті полягає в тому, що модернізований навчально-виховний простір перетворюється на творче середовище, в якому кожен суб'єкт набуває звичку креативності, тобто творення, оновлення, зміна і розвиток стають для нього нормою буденності, ключовим імперативом буття, найважливішою особистісно-професійною компетенцією. Сучасна інноваційна освіта має перетворювати креативність на звичку, тобто на звичайний стан мислення і діяльності молоді людини. В цьому аспекті, як зазначають науковці, освітній простір має створювати три передумови для формування у особистості креативності: 1) можливість прояву власних креативних здатностей; 2) підтримка, заохочення, стимуляція до креативних дій шляхом

гуманістичних, особистісно орієнтованих навчально-виховних впливів; 3) винагорода за креативну діяльність, якою найчастіше є гарні навчальні результати та здобутки молоді людини [8, р. 3]. В такому комплексі взаємопов'язаних навчально-виховних впливів креативність і творчість перетворюється для особистості в норму життя, в стабільний стан професійної самореалізації, в основний спосіб соціокультурної комунікативності. Базова сутність освітніх інновацій полягає в орієнтованості навчально-виховного процесу на формування творчого, креативного, ініціативного людського капіталу для розвитку національної економіки та суспільства.

Важливо також не забувати, що креативне навчально-виховне середовище створюється завдяки діяльності абсолютно всіх суб'єктів освітнього простору. При цьому кожен суб'єкт має забезпечуватися достатнім рівнем свободи для творчого самовиявлення, що й є базовим принципом інноваційно-гуманістичної освіти. «Креативність виникає і зростає лише там, де всі суб'єкти навчання взаємодіють на рівних в рамках навчально-виховного процесу. Для вироблення креативності учень чи студент має володіти певним рівнем свободи та відповідальності щодо вибудовування власної стратегії навчання» [9, р. 7]. В нашій країні, де рудиментарний вплив авторитарної педагогіки залишається достатньо потужним, актуальним елементом модернізації навчально-виховного простору є саме перехід на суб'єкт-суб'єктний стиль педагогічної творчості чи, вірніше, співтворчості, комунікативної креативності.

Креативність, ініціативність і творчість суб'єктів навчально-виховного процесу як основні показники інноваційних перетворень в освіті є необхідними індикаторами того, наскільки ефективно працює національна система освіти в цілому чи окремих навчальних закладах. Креативність охоплює абсолютно всі рівні освітньої діяльності – від особистісно-індивідуальної до національно-системної і глобальної. «Креативність – синонім інноваційності, поняття, яке визначає здатність особистості до продукування принципово нового, духовного і матеріального, це елемент розвитку культури, важливий чинник творення самобутності нації. Якість освіти в майбутньому має визначатись саме спроможністю навчального закладу створювати умови для розвитку нетрадиційного мислення, вміння адаптуватись і згодом перетворювати середовище. Принцип креативності полягає у максимальній орієнтації педагогів на творче начало у навчальній діяльності, засвоєнні власного досвіду творчої діяльності» [10, с. 138]. Для цього в роботі навчальних закладів всіх рівнів має створюватися відповідне культурне середовище, орієнтоване на всебічне сприяння індивідуальній і груповій креативності, ініціативності і творчості. Забезпечити таке наскрізне креативне наповнення роботи навчальних закладів може лише освітня система, яка є за своєю сутністю інноваційною та модернізованою на основі гуманістичних принципів.

Коли мова йдеться про творчість, обов'язково необхідно враховувати філософсько-освітній дискурсивний компонент. Неможливо говорити про забезпечення креативної атмосфери в освітньому середовищі, якщо педагогічні кадри не мають відповідної світоглядно-ціннісної компетентнісної підготовки. Кожен педагог має володіти знаннями і компетенціями, що створюються в рамках філософсько-освітнього дискурсу, адже вони необхідні, щоб усвідомлювати роль творчості, креативності, ініціативи в процесі становлення та розвитку інноваційної особистості. «Творчість постає

як наукова та педагогічна категорія, що виражає визначальну сутність людської діяльності. Вона полягає у неперпинному прогресі й збільшенні реальності як наслідку задоволення потреб та інтересів людини. Класичним є тлумачення, згідно з яким творчий процес постає як діяльність людини, що спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей. Таке розуміння виявляє людину як активно-перетворювального діяльничого суб'єкта, який має здатність бути причиною змін у бутті. Разом з тим, окрім діяльничого-перетворювального, необхідно звернути увагу на інший визначальний аспект творчого процесу. Йдеться про зв'язок екзистенції людини та її вітальної потреби у творчому процесі та сприйнятті як такому. Безпосередньо творчий процес є сутністю людини, її життєвою умовою та необхідним чинником здійснення її як особистості. Завдяки творчості відбувається сходження людини до вищих щаблів духовності, моральності та свободи, розвиток особистості та культури в цілому. Творчість – це сутність, а не окрема якість» [11, с. 123 – 124]. І цією сутністю має бути сповнена вся інноваційна освіта, всі її структурні та функціональні компоненти. Творчість як феномен духовного життя має бути невід'ємним компонентом інноваційно-гуманістичного навчально-виховного процесу. Тільки за такої умови можна буде говорити про справжню модернізацію освітнього поля, в рамках якого кожен суб'єкт набуває всіх необхідних інструментів та засобів творчого і креативного саморозвитку та самореалізації.

А освіта має надавати сьогодні людині таких можливостей, адже сучасний світ, інформаційний соціум, глобальна цивілізація вимагають від кожної людини повноцінної реалізації креативно-творчих компетенцій. Людина отримує шанс на життєтворчий успіх тільки тоді, коли завдяки компетентно вибудованому навчально-виховному процесові вона набуває можливостей протягом всього життя реалізувати власний креативно-творчий потенціал. «У сучасному світі існує величезна соціальна потреба в творчості та творчих особистостях. Творчий процес спирається, перш за все, на пошуково-дослідницьку активність людини, що забезпечує визначення проблем, розкриття їх суті, прогнозування невідомого, оцінку наявних відомостей та отриманих результатів з точки зору поставлених цілей. В творчості виділяють новаторство практики, яке базується на здатності застосовувати результати навчальної діяльності в пошуку оригінальних й ефективних проблем і новаторство в сфері наукової теорії й художньої культури, яке базується на вмінні оперувати абстрактними категоріями, в результаті чого збагачуються наявні та створюються нові духовні цінності» [12, с. 148 – 149]. Будь-яка національна система освіта несе безпосередню відповідальність за розвиток духовності молоді. В сучасних глобалістичних умовах вкрай важко застосовувати традиційні технології та принципи спадкового формування духовності молодих поколінь. Натомість інноваційно-гуманістична освіта володіє всіма необхідними засобами, щоб на основі суб'єкт-суб'єктних педагогічних технологій виховувати духовну особистість із потужним особистісно-професійним компетентнісним потенціалом креативності.

При цьому сутність інноваційних процесів в освіті передбачає, що паралельно з духовно-творчими та креативно-вольовими здатностями особистості формується і її інтелектуально-творчий потенціал. Інноваційність мислення і дії передбачає потужний інтелектуальний базис особистості, на що й спрямовує значні зусилля педагогіка,

орієнтована на інноваційно-гуманістичні цінності і пріоритети. Важливо підкреслити, що «інтелектуально-творча особистість відзначається здатністю генерувати оригінальні ідеї, робити відкриття, здійснювати винаходи, впроваджувати інновації. Сформульовані ознаки інтелектуально-творчої особистості вказують на підвищену рефлексивність, певну раціональність і прагнення приймати неоднозначні, нестандартні рішення» [там же, с. 120]. Таким чином, проаналізувавши такі феномени, як креативність, ініціатива, творчість суб'єктів навчально-виховного простору як основні показники інноваційного процесу в освіті, можемо зробити висновок про те, що без цих феноменів сьогодні є неможливим повноцінний розвиток особистості в духовному, психологічно-вольовому, соціокультурному, технологічно-компетентнісному та професійному плані.

Література:

1. *Ткаченко Л.І.* Креативність і творчість: сучасний контент / Лідія Ткаченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 9-10 (28-29). – С. 32 – 35.
2. *Старовойт О.* Креативна природа інноваційної культури / Олена Старовойт // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. Збірник наукових праць. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 32. – С. 36 – 42.
3. *Флорида Р.* Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Ричард Флорида. – М.: СИК, 2011. – 202 с.
4. *Приходько М.І.* Педагогічна інновація й ініціатива – найважливіший ресурс розвитку сучасної школи / М.І. Приходько // Педагогічний альманах: Збірник наукових праць. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Випуск 24. – С. 34 – 40.
5. *Харченко Л.П.* Формування ініціативності студентів молодших курсів у навчально-пізнавальній діяльності / Людмила Харченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Випуск 27. С. 219 – 222.
6. *Марікян С.В.* Інноваційні трансформації інституту освіти як фактор оптимізації формування творчої особистості (соціологічний аналіз). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. Спеціальність: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Світлана Марікян. – Харків, 2007. – 22 с.
7. *Андрущенко В.П.* Світанок Європи: Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2011. – 1099 с.
8. *Creativity: A Handbook for Teachers / Edited by Ai-Girl Tan.* – New Jersey: World Scientific, 2007. – 586 p.
9. *Creativity in Education / Edited by Anna Craft, Bob Jeffrey, Mike Leibling.* – London: Continuum, 2001. – 204 p.
10. *Коваль В.О.* Творчість як цінність сучасної освіти / В.О. Коваль, М.В. Коновальчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: збірник наукових праць. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 51. – С. 137 – 142.
11. *Сафонова В.Є.* Інноватика та інноваційна здатність системи освіти: економіко-теоретичний аспект / Віра Сафонова // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4 (52). – С. 230 – 239.
12. *Бутурліна О.В.* Освіта як творчість особистості / О.В. Бутурліна // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2013. – Випуск 39. – С. 147 – 156.